

УДК 334.722.8

Турська Наталія

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ КОРПОРАТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті розглядається сутність власності в цілому та економічної власності зокрема, розкрито соціально-економічний зміст корпоративної власності.

Ключові слова: власність, відносини власності, корпоративна власність, економічна власність, корпоративні права, корпоративний (акціонерний) капітал, колективна власність.

Турская Наталья

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация. В статье рассматривается сущность собственности в целом и экономической собственности в частности, раскрыто социально-экономическое содержание корпоративной собственности.

Ключевые слова: собственность, отношения собственности, корпоративная собственность, экономическая собственность, корпоративные права, корпоративный (акционерный), коллективная собственность.

Turska Natalia

SOCIO-ECONOMIC MAINTENANCE OF CORPORATE PROPERTY

Abstract. In the article essence of property is examined on the whole and economic property in particular, socio-economic maintenance of corporate property is exposed.

Keywords: property, relations of property, corporate property, economic property, corporate rights, corporate (equity), collective property.

Постановка проблеми. Для того, щоб з'ясувати соціально-економічний зміст корпоративної (акціонерної) власності, необхідно попередньо конкретизувати сутність власності в цілому та економічної власності зокрема. З цієї проблеми тривають дискусії як в українській, так і в зарубіжній фаховій літературі [1-14].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У «Великому економічному словнику» за редакцією А. Азриліяна зазначено, що власність – це «приналежність засобів і продуктів виробництва певним особам – індивідам або колективам – в певних історичних умовах, що відображають конкретний тип відносин власності» [1]. Повністю тотожне визначення власності дано в «Економічній енциклопедії» за редакцією Л. Абалкіна [11].

Подібно до цього група інших російських учених трактує власність як «належність речей, матеріальних і духовних цінностей певним особам, юридичне право на таку належність та економічні взаємини між людьми з приводу належності, розділу, переділу об'єктів власності» [9].

Автори «Економічного словника» стверджують, що власність – це «об'єктивні економічні відносини юридичних і фізичних осіб з приводу привласнення майна» [10].

Російські вчені розглядають власність з двох боків; по-перше, як «систему об'єктивних взаємин між людьми з приводу привласнення засобів і результатів виробництва», а по-друге, як «сукупність прав власності з управління умовами економічної діяльності та її результатів» [2].

Відомий російський економіст В. Шкредов визначив власність як «систему об'єктивних взаємин між людьми, що змінюються в процесі виробництва, розподілу, обміну, споживання, які характеризують привласнення засобів виробництва і предметів споживання» [12].

На думку С. Мочерного, власність – «соціологічна категорія, яка містить низку підсистем суспільних відносин (економічних, соціальних, правових, психологічних, національних тощо), що прямо й опосередковано стосуються привласнення предметів природи у процесі праці та привласнення матеріальних і духовних благ через соціально-економічну форму суспільного способу виробництва».

Економічний аспект власності, на його переконання, означає систему «виробничих відносин між людьми (класами, соціальними верствами, групами, окремими індивідами тощо) з приводу привласнення об'єктів власності (засобів виробництва, предметів споживання, послуг, робочої сили, патентів тощо) в усіх сферах суспільного відтворення (в безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні)» [3].

Це визначення сутності економічної власності може, на наш погляд, бути основою для дефініції сутності акціонерної власності своєю чергою, власність як економічна категорія має два аспекти: кількісний і якісний. Кількісний «...означає сукупність матеріальних благ в суспільстві, різноманітних об'єктів власності, основними з яких є засоби праці, предмети праці, предмети споживання, робоча сила, послуги, цінні папери, золото, гроші, патенти, ліцензії, «ноу-хау», використовувані людьми сили природи, форми і методи організації виробництва, корисні копалини». Якісний «...означає процес привласнення різними суб'єктами власності певних об'єктів економічної власності (або їх сукупності) у безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні» [3].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. А тепер проаналізуємо наведені вище точки зору щодо сутності власності як економічної категорії.

Найповнішу характеристику власності як економічної категорії дав С. Мочерний, котрий визначає економічну власність як соціологічну категорію. Крім того, заслуговує на увагу при з'ясуванні економічного змісту даної категорії виділення в ній кількісного та якісного аспектів, що орієнтує, відповідно, на кількісний та якісний аналіз даної категорії.

У вже згаданому «Великому економічному словнику» за редакцією А. Азриліяна характеристика власності як економічної категорії через поняття «належності» є хибним, тому, що дане визначення відображає тільки юридичний аспект. Поза увагою залишаються відносини у більшості сфер суспільного відтворення, оскільки власність розглянута як економічні відносини належності, поділу, переділу. Такі ж недоліки значною мірою повторив колектив російських учених.

Постановка завдання. Незважаючи на значну теоретичну і практичну значимість питання про сутність акціонерної (а отже, корпоративної) власності, в українській та російській науковій літературі 1990-х рр. досліджень із даної проблеми майже нема. Не розкриті це поняття серед 12 тис. термінів, визначень, категорій у виданій «Енциклопедії бізнесмена, економіста, менеджера» за редакцією Романа Дяківа [4]; в «Економічній енциклопедії», за редакцією Л. Абалкіна [11]; у теж уже згаданому «Великому економічному словнику», що містить 19 тис. термінів і категорій [1].

Виклад основного матеріалу. А тепер розглянемо, як характеризують цю категорію в окремих статтях, що хоч дуже рідко, але трапляються в українській періодичній літературі. Так, В. Рибалкін та Л. Мамичева стверджують, що акціонерна власність – «найрозвинутіша і водночас перехідна форма приватної власності: асоційована приватна власність як органічна єдність двох якостей відносин привласнення – приватної і спільної» й одночасно з цим зазначають, що «суперечність між потребами у дедалі більших розмірах капіталу і

обмеженими можливостями його концентрації, притаманна командним формам підприємства, розв'язується через виникнення підприємств акціонерної форми, тобто акціонерної власності». Крім цього, згадані автори характеризують акціонерну власність як єдність «двох якостей – спільної та індивідуальної» [8].

Ми вважаємо, що дане визначення стисло розкриває деякі аспекти акціонерної власності. Проте в ньому, по-перше, не названі основні суб'єкти акціонерної власності; по-друге, не сказано, з приводу яких найважливіших об'єктів виникають відносини привласнення; по-третє, не конкретизовані сфери суспільного виробництва, в яких функціонує і розвивається така власність.

Автори «Короткої економічної енциклопедії» стверджують, що акціонерна власність – «один із різновидів колективної форми власності» [2].

Український учений В. Євтушевський стверджує, що «термін «власники» в корпоративній сфері можна застосовувати у кількох вимірах. Перший «...стосується учасників або акціонерів. Вони є власниками корпоративних прав і здійснюють власне управління ними. Акціонери є власниками цінних паперів у вигляді акцій. Є власники облігацій акціонерних товариств та опціонів на придбання акцій. Вони є приватною власністю, з якою акціонери здійснюють відповідні операції». Другий «...стосується власності корпорації як юридичної особи». Разом із цим автор зазначив, що «...власність господарських товариств розглядається як об'єднана (спільна) власність» [5].

У даному твердженні певною мірою ототожнені юридичний і економічний аспекти це видно з того, як автор трактує корпоративні права. На нашу думку, доцільно розглядати в межах акціонерної власності поєднання колективної та індивідуальної власності. Колективна в даному випадку належить колективу або засновникам (колективна, асоційована або групова), тобто це поєднання колективної та індивідуальної. Таку власність акціонерних товариств не можна дробити. Коли автор стверджує, що акціонери є власниками корпоративних прав і управляють ними, в даному разі не враховано, що власники однієї або кількох акцій є формальними власниками і на практиці вони не здійснюють управління. Це підтверджує те, що управління акціонерними компаніями зосереджують у своїх руках власники великих пакетів акцій, а права більшості акціонерів практично неіснуючі.

Таким чином, об'єктивно наявна множина конфліктів інтересів у межах реалізації корпоративної власності.

Так, американські вчені А. Берлі та Г. Мінз у 1932 р. започаткували концепцію про сферу взаємовідносин акціонерної власності та організаційне управління. Під тезою «відокремлення власності від контролю» вони розуміли фактичне позбавлення ефективного контролю акціонерів корпорації за діяльністю менеджерів [13].

Американський учений Дж. Кейнс згодом підтвердив, що в розвитку великих акціонерних компаній настає момент, коли власники капіталу майже повністю віддаляються від управління [14].

Навіть у розвинутих країнах світу, де корпоративна власність розвивається більше ніж століття і є здебільшого демократичною, за визнанням західних авторитетних учених, зокрема таких, як Дж. Гелбрейт, дрібні власники (акціонери) – нуль, тобто ніщо, насправді ж управляють власники контрольних пакетів акцій.

Також американські вчені є авторами так званої теорії «революції керуючих», згідно з якою влада відокремлена від власності, а власність від влади; зокрема, вони стверджують про відсутність у вищих менеджерів власності.

Проте перетворення влади вищих менеджерів на власність спростовує цю тезу. Оскільки останні мають значні владні повноваження, делеговані їм від реальних власників (останні займаються вирішенням насамперед стратегічних питань), то разом із такою владою до них переходить і значна частка акціонерної власності. Це свідчить про те, що між власністю і владою не може бути розриву, вони діалектично пов'язані, тобто власність перетворюється у владу, а влада – у власність [6].

Серед менеджерів розрізняють три ланки: вищу, середню та нижчу. До менеджерів вищої ланки разом із певними повноваженнями переходить частка корпоративної власності, тобто вони володіють значною кількістю акцій (у США приблизно 10 тис. вищих менеджерів у великих монополіях); тому ці менеджери стають співвласниками акціонерних компаній. Зокрема, менеджери вищої ланки стали власниками підприємств: вартість акцій яких понад 4 млн. дол. у кожного, крім того, вони отримують таку заробітну плату, яка за величиною приблизно дорівнює живій вазі кожного із цих менеджерів. Тому щодо таких менеджерів західні вчені ввели поняття «епоха золотих зірок».

Менеджери середньої ланки (керівники підрозділів підприємств) мають на підприємстві набагато менше влади, ніж менеджери вищої ланки; за рівнем доходів належать до середньої буржуазії.

Нижча ланка – це менеджери, заробітна плата яких приблизно дорівнює заробітній платі висококваліфікованого працівника. Контроль, за наявності малої власності у менеджерів нижньої ланки, обмежений.

Висновки та перспективи подальших досліджень в даному напрямку. Із урахуванням викладеного доцільно дати таке визначення: корпоративна власність є, на наш погляд, найважливішою підсистемою відносин економічної власності між власниками акціонерних підприємств та вищими і середніми менеджерами, з одного боку, й дрібними акціонерами – з іншого з приводу зростання масштабів у сфері безпосереднього виробництва акціонерної власності та привласнення її результатів у сфері обміну та розподілу.

У даному визначенні корпоративна (акціонерна) власність названа найважливішою підсистемою тому, що на акціонерних підприємствах у розвинутих країнах світу створюють 90% загального обсягу ВВП, а в Україні акціонерні підприємства становлять приблизно 70% загальної кількості підприємств (чітких даних щодо створення на них ВВП нема).

Масштаби такої власності зростають в основній сфері суспільного відтворення – безпосереднього виробництва, а її результати привласнюють у сфері обміну (оскільки акціонери купують і продають свої акції на фондовій біржі), а частину акцій на підприємствах акціонерного типу надають зайнятим на ньому працівникам, як правило, за пільговими цінами.

Це підсистема капіталістичних відносин економічної власності між власниками акціонерних підприємств та вищими менеджерами, з одного боку, і найманими працівниками цих підприємств й дрібними акціонерами – з іншого з приводу постійного збільшення її масштабів (у сфері безпосереднього виробництва) як капіталізації частини додаткової вартості та розширення масштабів безпосереднього виробництва і привласнення її результатів. Окрім того, у сфері розподілу перерозподіляють придбані акції – на вторинному ринку цінних паперів. Водночас ця сфера є певною мірою і сферою обміну, оскільки це вторинний ринок цінних паперів.

А тепер перейдемо до критичного аналізу визначень корпорації в економічному контексті (див. додаток А). Найвужчу дефініцію дали М. Шкільняк і Я. Ларіна, майже аналогічну думку висловив А. Кісільов, оскільки вони розглянули формування акціонерного капіталу тільки з одного боку, крім того, в них не зазначена мета їх діяльності. Водночас М. Шкільняк і Я. Ларіна правильно наголосили, що акціонерне товариство є основною формою організації. У визначенні Ю. Лисенкова та інших авторів йдеться про основні сфери діяльності акціонерних компаній, проте у наведених економічних дефініціях нема вказівки на основну мету діяльності таких компаній.

Позитивними аспектами наведених вище економічних та економіко-правових визначень (щодо останніх, то йдеться про позитивні моменти лише економічного аспекту дефініції) є, по-перше, характеристика акціонерного товариства або корпорації як основної форми організації. Це зумовлено тим, що у США, наприклад, частка корпорацій у створенні ВВП становить більше 90%, а в Україні – 70%.

По-друге, віднесення корпорацій до асоційованої форми власності. На наше переконання, доцільніше називати їх не асоційованою, а колективною формою власності. Це

зумовлено тим, що загально визначеним у вітчизняній літературі є поділ власності на приватну, колективну та державну, а також на відповідні види інтересів.

По-третє, формування капіталу корпорації шляхом продажу акцій. Проте це не єдиний метод формування, оскільки перед цим відбувається злиття індивідуальних капіталів в один колективний капітал.

Якщо усунути згадані недоліки і врахувати позитивні сторони, а також взяти до уваги основні вимоги діалектичного методу дослідження, то акціонерне товариство, на нашу думку, – це основна форма організації великих та середніх підприємств, базована на колективній формі власності, що формується шляхом злиття індивідуальних капіталів і продажу акцій із метою здійснення спільної господарської діяльності та привласнення на цій основі максимальних прибутків.

Водночас у даному визначенні акціонерне товариство не охарактеризоване з боку речового змісту (продуктивних сил) та суспільної форми. До речового змісту акціонерного товариства належать засоби виробництва (машини, устаткування, будівлі тощо), наукові лабораторії, інститути, патенти, ліцензії та інші об'єкти [6].

Суспільною формою акціонерних товариств є відносини власності – «відносини між засновниками, найманими працівниками, власниками акцій, державою, з приводу привласнення цих об'єктів та створеного в процесі праці необхідного і додаткового продукту» [6].

Оскільки економічна категорія є передусім діалектичною єдністю речового змісту і суспільної форми, що передбачає принцип суперечності, то сутність акціонерного товариства можна визначити, як процес взаємодії відносин власності та продуктивних сил, тобто суперечність між власниками засобів виробництва і власниками робочої сили (найманими працівниками), але позбавленими власності на засоби виробництва.

Використана література:

1. Большой экономический словарь / [под редакцией А. Н. Азрилияна]. – 3-е изд. Стереотип. – М. : Институт новой экономики, 1998 – 864 с.
2. Вечканов Г. С. Краткая экономическая энциклопедия / Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова, В. Т. Пуляев. – СПб. : Петрополис, 1998. – 509 с.
3. Економічна енциклопедія: в 3 т. / [відп. ред. С. В. Мочерний]. – К. : Академія, 2000 – Т. 1. – 2000. – 864 с.
4. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / [під редакцією Романа Дяківа та ін.]. – К. : Міжнародна економічна фундація, 2000. – 704 с.
5. Євтушевський В. А. Основи корпоративного управління : навч. посіб. / В. А. Євтушевський. – К. : Знання-Прес, 2002. – 317 с.
6. Мочерний С. В. Економічна теорія : посібник / С. В. Мочерний. – К. : Академія, 2001. – 656 с. – (Альма-матер).
7. Педько А. Б. Власність, контроль і конфлікт інтересів в акціонерних товариствах / А. Б. Педько. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 325 с.
8. Рибалкін В. Акціонерна власність – внутрішня основа формування і функціонування соціального ринкового господарства / В. Рибалкін, Л. Мамичева // Економіка України. – 1998. – № 2. – С. 92–101.
9. Современный экономический словарь / [Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева]. – М. : ИНФРА, 1997. – 496 с.
10. Управление организацией. Энциклопедический словарь / [под ред. А. Г. Поршнева, А. Я. Кибанова, В. Н. Гуниной]. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 822 с.
11. Экономическая энциклопедия / Науч.-ред.совет. изд-ва «Экономика»; Ин-т Экон. РАН ; гл. ред. Л. И. Абалкин. – М. : Экономика, 1999. – 1055 с.
12. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. в 4-х томах / [гл. ред. А. М. Румянцев]. – М. : Советская энциклопедия, 1972–1980. – Т. 3. – 1979. – 624 с.
13. Berle A. A. The Modern Corporation and Private Property / A. A. Berle, G. C. Means. – N. Y. : Macmillan, 1932. – 396 p.
14. Keynes J. Essays in Persuasion / J. Keynes. – N. Y. : W.W. Norton & Co, 1963. – 376 p.